

КАЛИНА МИЧЕВА-ПЕЙЧЕВА*

От блаженството до кефа: трансформации на щастието в българския език и култура¹

MICHEVA-PEYCHEVA, K.: From bliss to pleasure: transformations of happiness in the Bulgarian language and culture. *Slavica Slovaca*, 58, 2023, No 2, pp. 257-268 (Bratislava).

Our study aims to analyze the concept of **happiness** in terms of their semantic content and verbal implementations. Linguistic analysis is tied to the lexicosemantic approach and fits into the modern directions of diachronic linguoculturology, and axiology. The transformations of happiness from the Archaic era through Christian culture to the present day are presented.

Medieval manuscripts, New Bulgarian damascenes, modern sources, lexemes for naming happiness.

1. Въведение

Щастието е основна категория на етиката. В съвременната западна цивилизация постигането му се представя като смисъл на живота на индивида. Но всяка култура дава свое различно съдържание на понятието. В това проучване ще се опитаме да проследим закодираните в българските лексеми значения на щастието и как те се променят в историята на българите.

За първи път проблемът за щастието е интерпретиран от древните философи. Аристотел в своята етика защитава схващането, че човек е щастлив, когато душата му осъществява своите индивидуални стремежи с помощта на разума. За разлика от него Платон приема, че човек може да бъде щастлив само ако другите, с които живее, са щастливи. Но и за двамата философи щастието е свързано не с живота на тялото, а със структурата и желанията на човешката душа.

Епикурейството е философска школа в Древна Гърция, 4. в. пр. н. е., чието учение е посветено на щастието. Според Епикур най-голямото благо се състои в търсенето на умерени удоволствия, с цел постигането на състояние на спокойствие и освобождаване от страха и от телесната болка чрез познаване на света и овладяване на човешките желания, тоест чрез водене на добродетелен и умерен живот. Съчетанието на тези две състояния би трябвало да доведе до най-висшата форма на щастието – блаженството. Хедонизмът е друга школа от същата епоха, чийто основоположник Аристип от Кирена утвърждава тезата, че удоволствието е единствената съществена ценност, най-висшата цел на човешкия живот.

И докато във философията съществуват школи и възгледи, в античната митология щастието се определя от съдбата, персонифицирана от различни божества: у древните гърци – Мойрите, Тюхе, Адрастея, Ананке; у древните римляни – Парките; у древните сканди-

* Assoc. Prof. Kalina MichevaPeycheva, PhD, kalina.micheva@gmail.com. Department of History of Bulgarian Language, Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences, 52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria.

¹ Афилирам настоящия труд по Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“.

навци – Норните; в славянския свят – орисниците, съдниците, рожениците, които вещаят какво ще се случи на новороденото.

Как вярванията се отразяват на езика, какво се крие зад думите за щастие – ще се опитаме да отговорим на тези въпроси. Разкриването на закодираното в езика културно съдържание в диахронна перспектива е метод на изследване, прилаган от специалисти по история на езика и културата.² В това отношение може да се спомене и статията на Г. Гьори,³ посветена на културните вариации в концептуализирането на емоциите в английски, унгарски, немски и руски. Разработена е идеята за „замръзнали концепти“ в етимоните на думите. Старите концепти, съхранени в етимона на думите, доказват, че концептуализацията като всеки елемент от културата зависи от промените в света. Авторът защитава тезата, че съществува един сравнително устойчив във времето културен модел, в структурата на който всяка нова концепция трябва да намери своето място. Този културен модел прозира през езиковото съдържание както на езиковата синхрония, така и през диахронните пластове. Подобно изследване много добре допълва изводите, направени по методите на А. Вежбицка и на Дж. Лейкоф.⁴ Ще се опитаме да приложим този метод към български езиков материал, като го съчетаем с контекстуален, лексико-семантичен и лингвокултуроложки анализ.

2. Архаични представи за щастieto в българската езикова картина

Лексемата *щастие* крие архаичен пласт в осмислянето на понятието, който е свързан с добрата съдба. Лексемата се среща във всички източни и западни славянски езици, както и в българския, и произхожда от праславянска форма: в старобългарски *сѣуѣстїе*, в църковнославянски *щастїе*.⁵ В корена на думата се открива лексемата *участ*, която освен семантика ‘част, дял от нещо’ има и второ значение ‘съдба, участ’.⁶ Тя е засвидетелствана в старобългарските класически произведения в контексти като: *ѿ протїшѣтъ ѿ полѣма. ѿ участѣ его сѣуокрїтъ положитѣ. тоу бѣдетѣ плачѣ и ск(р)ѣжитѣ зѣжкомѣ* М Мт 24.51. Следователно, ако приложим метода на Г. Гьори за търсене на замръзнали концепти в етимоните, лексемата *сѣуѣстїе* би могла да се тълкува като ‘състояние на човека, при което той е в хармония със съдбата, тоест той е с добра участ’.

До подобни изводи достига и С. Воркачев в своето изследване. Според него щастieto като оценка от човека за успешността на неговата съдба концептуално и хронологически произхожда от *удача* ‘сполука’, в руски език лексемите *счастье* и *участь* произлизат от праславянски глагол със значение ‘откъсвам’ чрез неговия девербатив *часть*. И така щастieto е добра част.⁷

² Цибранска-Костова, М.: Катарският требник и богомилската книжнина. In: Старобългаристика, 2004, кн. 1, s. 42-67; Мичева, В.: Картината на света в езика на новобългарските дамаскини. София: ДнюМира, 2015, 256 s.; Мичева-Пейчева, К.: Етнокултурната бинарност в средновековната българска литература. София: ДнюМира, 2017, 386 s.; Мичева-Пейчева, К.: Аксиологични аспекти на концепта любов. In: Български език, 2019, 1, s. 41-56; Женьох, П.: Отражение этнокультурных процессов в паралитургической духовной культуре церкви восточного обряда под Карпатами в XVIII в. In: Седакова, И. А. (ed.): Взгляд на славянскую аксиологию. Москва: Институт славяноведения РАН, 2019, s. 87-107.

³ Györi, G.: Cultural variation in the conceptualisation of emotions: A historical Study. In: Athanasiadou, A. – Tabakowska, E. (eds.): Speaking of emotions. Conceptualisation and Expression. Cognitive Linguistics Research 10, 1998, s. 101-124.

⁴ Lakoff, G.: The contemporary theory of metaphor. In: Metaphor and thought. Second edition. Cambridge: University Press, 1993, s. 202-251; Wierzbicka, A.: Semantic Primitives. Frankfurt: Athenäum, 1972, s. 235.

⁵ Бончев, Ат.: Речник на църковнославянския език. Т. 2. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2012, s. 342.

⁶ Иванова-Мирчева, Д. (ed.): Старобългарски речник. Т. II. София: Издателство „Валентин Траянов“, 2009, s. 1217.

⁷ Воркачев, С.: Концепт счастья: понятийный и образный компоненты. In: Известия АН. Серия литературы и языка, 2001, 60, № 6, с. 47-58.

жната предпоставка за съществуването и продължаването на рода и доказателство за добрата съдба на имащия богатство. Семантиката на *добро*, *благо*, свързана с тази нагласа, е съхранена през вековете в българския език и днес може да се открие в диалектите (*добро* ‘имане, имущество’ АБДР) и в художествената литература (*благо* ‘материални ценности’).¹²

Точно отговаря на представата за щастieto като добра съдба и друга регистрирана семантика на *добро* и *благо* – ‘добруване; лек, оholen живот’. В езика на новобългарските дамаскини от 17 в. *добро* и *доврина* са засвидетелствани с това значение в няколко контекста: члѣн. сѣ снѣреніе, вѣчное добро да се насладите... коупѣте си ѿ свои трѣудѣ доврѣна, сѣ вѣдѣніе лице невидимаго бѣ. сѣ говѣніе и жѣдоуваніе, безсмертна гождѣ наслаженіе Тих 31.222.¹³ А в притчата в Евангелието от Лука бедният Лазар, който е изтърпял своите трудности и злини на земята и ще се радва на лоното Авраамово, се противопоставя на богаташа, който е взел своето благо на земята и го очакват мъките на ада: ѹадо помѣни ꙗко въсприѣмѣши твоѣ благаа. вѣ животѣ твоѣмъ. ꙗ лазаръ такожде своѣ зѣлаѣ 3 Лк 16.25.

3. Християнски представи за щастieto в средновековни източници

Контекстите с *добро* и *благо* в същото време убедително показват как архаичните нагласи се трансформират под въздействието на господстващата християнска култура. Щастieto като ‘лек, оholen живот’ започва да се свързва единствено и само с предаността към християнския Бог, с праведността и възможността за постигане на вечен живот и вечно добро в рай. Много ценен езиков материал съдържа развитието на лексико-семантичното гнездо с корен *-благ-*, защото се установява как първоначалните значения на *благ* като ‘приятен на вкус’, ‘сладък’, ‘с ценни качества’, ‘съответстващ на някакви изисквания’ се допълват от напълно нови, които се съотнасят с идеите на християнското учение за святост, съвършенство, а и за щастие.

Към лексемите с корен *-благ-* принадлежат и група старобългарски думи, образувани от фонетичния вариант на корена *-благ-* чрез афиксална деривация. Това са: 1. съществителните: *блаженникъ*, *облаженникъ*, които назовават блажен, свят човек, праведник; 2. субстантивираната форма *блаженъ*, резултат от парадигматична деривация, която има същото значение; 3. църковният термин *блаженъ*, с който се нарича тропара за блаженствата; 4. прилагателните *блаженъ*, *облаженъ* със значение ‘честит, щастлив’, но именно от гледна точка на християнските културни нагласи; 5. глаголите *блажити*, *облажити* със семантика ‘облажавам, смятам някого за честит, блажен, свят’ и ‘прославям, възхвалявам’; 6. съществителните *блаженіе*, *блаженство*, *облаженіе*, които вербализират състоянието на висша духовна наслада и удовлетворение поради приближаване до Бога. В религиозния дискурс концептът *блаженство* е базов, тъй като назовава щастieto като преживяване с изключителна интензивност на положителните емоции, породени от общуването с Бога.

Лексемата *блаженство* се среща във всички славянски езици и е праславянска по произход. В старобългарските класически произведения *блаженіе*, *блаженство*, *облаженіе* могат да преживяват само праведните и светите хора, които със своя живот според християнските постулати са се приближили до Бога. В Похвалата за светите 40 мъченици в Супрасълския сборник „блаженството на праведните“ се определя като най-голямото и непреходно благо, което ще остане „во веки“ и символично ще се отъждестви с вѣнъць правѣдънъ, то-

¹² РБЕ: Речник на българския език. Т. 1–15, София: Издателство на БАН, 1971, с. 619.

¹³ Материалът от Тихонравовия дамаскин се цитира по Дьомина, Е.: Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII века. Часть II. София: Издателство на БАН, 1971. 382 с.

ест с безсмъртието в рая: ннѹтоже отъ всѣго того тѣхѹно естѣ. блаженѣства праведѣныхѣ С 87.30. А в Житието на св. Анин от същия сборник се представя християнската концепция за единство на благите, тоест богоугодните дела на светеца, и сакралното преживяване на сливане с Бога в светостта: твоѣ съвършѣныѣ съподобитѣ са блаженѣа. нзволѣныа радн своего благаго. томоу же блаженѣе благаго дастѣ са С 544.17–18; съповѣданнѹ оубо еже о блаженѣмъ анниѣ. вѣчною сжшѣ. н їсплнѣно всѣго блаженѣа. естѣ снѣ С 544.23. В Тълкуванието на Евангелието от Матей Йоан Златоуст назовава блаженіе радостта от досега до Господа при притчата за верния раб: доврѣ рабѣ благѣн рече ... вѣннѣн въ радость гѣн своего. н всѣ блаженіе словомѣ онниѣ показавѣ С 377.1. Допълнителна семантика придобива и лексемата *облаженіе* в контекста на проповедта за повярвалите в Иисус, без да го видят, именно те ще достигнат до висшата радост на признанието от Сина Божи: блаженн бо еже не вѣдѣвъше тн вѣроваша. облаженн бо то на ны прѣидетѣ. къ не вѣдѣвшинниѣ его н вѣрѣвавшинниѣ к нему. блаженн бо мѣи вѣроуѣ вѣдѣвшен не вѣднмаго С 506.11.

Употребите на прилагателното *блаженѣ* допълват семантиката на *блаженство* с характеристиките на блажените люде, които задължително са вярващи и праведни: гѣла емоу їсѣ ... блаженн не вѣдѣвъшен ꙗ вѣрѣвавъшен М Йо 20.29; въздвнѣгѣшии гласѣ една жена отъ народа рече емоу. блаженое чрѣво ношѣше тѣ М Лк 11.27; блаженѣ мжжѣ нжѣ не ндетѣ на съвѣтѣ нечѣстнѣхѣ Е 206 4–5.

В своето изследване на средновековния мироглед Т. Вендина прави заключение, че в писмените паметници от 10 – 11 в. за именуване на идеята за щастие се използва само едно прилагателно – *блаженѣ* със значения ‘щастлив, блажен’ и ‘блажен, свят (в название на светци)’. Според авторката това доказва, че човекът в своя земен живот не може да бъде щастлив, това състояние е възможно само на светите, блажени хора, доколкото блаженството в християнското разбиране е сакрален термин.¹⁴

В творчеството на старобългарските писатели представата за висшето щастие също се свързва с вярата и кръщението, което отговаря на особеностите на историческото битие на новопокръстените българи през 9. в. В превода на Богословие Йоан Екзарх употребява три пъти лексемата *блаженѣство*, като според богословите тя добива и терминологичен смисъл: вѣра бо снѣтвореніе вѣстѣ цѣи тварѣмѣ сѹщемѣ дѣхѣмѣи въ прѣвое възведеѣтѣ блаженѣство Богословие 2436. А в текста на Учителното евангелие Константин Преславски се обръща към своите читатели и слушатели, за да ги подтикне към приемане на християнската вяра и на блаженство: всѣ на ны възлагаѣте. а не же вѣннѣн въ радость гѣн своего ꙗвѣлѣтѣ. ꙗко всѣ блаженѣство приемоутѣ си Учително евангелие 119d.

В оригиналните творби на Патриарх Евтимий от втората половина на 14 в. блаженството е иманентно присъщо на светците и светиците, за които пише своите жития и похвални слова. То придобива изключително висока аксиологична оценка, защото се свързва и с исихасткото учение за деянието и видението, за единението с Бога. Блаженството се разбира като висше щастие, като въздигане до сакралното: Снѣ оубо вѣше ꙗкоже дрѣво, по дав(н)доу насажденное при нехѣдншнхъ вѣд, чнстѣтѣж по прѣмногѣу хранѣи къ вышнемѣу прнсно възнраж блаженствѣ Филот 80.18; къ сл(ь)нцѣ бо, славаа, шѣстѣющн, разѣмноу велемѣдрьнымѣ свѣтло прннесла еси, дондеже чрѣтоуѣ шѣтерѣже блаженѣства двѣри свѣтлѣ тебѣ въспрнѣтѣ Теоф 261.13.¹⁵

¹⁴ Вендина, Т.: Средневековый человек в зеркале старославянского языка. Москва: Индрик, 2002, с. 90.

¹⁵ Текстовете на оригиналните съчинения на средновековни български книжовници се цитират по корпуса Cyrrillomethodiana: <https://histdict.uni-sofia.bg/>.

В старобългарския език и съществителното *ликъ* означава ‘ликуване, празнуване, веселие’,¹⁶ като контекстите, в които е засвидетелствано, се съотнасят с висша духовна радост от постигнато сближаване с Бога и християнския закон: *нъ отъ вѣсѣніи дѣхъвънаго. въ съвѣкоуплѣніи еже любѣвъж самн са съуетавѣше. ликъ готовъ приложени велико. слава штихъ отъ вѣка гдѣ С 84.22; градъ лихъ възлюблени. и лихъ въздревноу лихъ боговесельноу лихъ С 321.10.* В Супрасълския сборник е и единствената употреба на прилагателното *боговесельнъ* което е калка от гръцки, но по своето семантично съдържание е доказателство за християнското осмисляне на радостта като следствие от стремежа към Бога.

4. Трансформации на представата за щастие в езика на новобългарските дамаскини

В езика на новобългарските дамаскини от 17. в. лексемите *блаженіе*, *блаженство*, *облаженіе* не се срещат. Запазена е само *блаженъ* със значение ‘свят, честит’. Езикът на тези текстове е новобългарски, близък до говоримия. Техните съставители се стремят към максимална достъпност до възприемателите и избягват книжовни думи, които вече не са разбираеми. Вероятно точно в този пласт лексика попадат и проучваните от нас лексеми. Става дума не само за езикова, но и за мисловна промяна. Налице е приближаване на висшите християнски ценности до вярващите с цел да бъдат те по-ясни и постижими. Затова щастieto от изпълнението на християнския дълг се назовава не *блаженство*, а *радост* и *веселие*, като контекстите уточняват, че става дума не за ежедневното доволство от добър лов (Тих 31.215) или добра среща (Тих 14.1286), а за християнско удовлетворение: *и остави скръбъ и грижа, и ела на радостъ и веселіе защо раи тебе чакѣ Тих 35.265; азъ тиа лихъкъ със радостъ и със веселіе шъ гдѣ пріе Тих 9.64.* Появяват се и вербализациите „духовна радост“ и „духовна веселба“, за да назоват почитанието към християнския празник (Тих 16.157). В езика на новобългарските дамаскини не е засвидетелствано и първото значение на *ликъ*, запазено е само второто ‘множество, лик’.

Тези езикови промени са доказателство за съществуваща вече трансформация на преживяването за щастие. То не се назовава *блаженство* и *ликуване*, защото не се осмисля като висша и извънмерна емоция, свързана с досег до божественото. Тази трансформация е естествена последица от развитието на цивилизацията към рационализъм. По същото време в Европа Просвещението представя щастieto като постижение на разума. И макар че в новобългарските дамаскини, в тяхното приближаване до реципиентите се откриват следи от просветителски и предвъзрожденски идеи, едва ли може да се говори за присъствие на идеите на Просвещението в концепцията за щастие. По-вероятното обяснение на промяната е свързано с историческото битие на българите. В условията на чужда политическа власт и религиозно насилие те са принудени да оцеляват, като запазят вярата и народността си чрез обикновени и ясни поучителни слова и примери. Точно такива им предоставят новобългарските дамаскини. В техните текстове се откриват и следи от ритуалите в традиционната култура – хора, песни, свирни по празниците. Те, разбира се, се отричат от позициите на християнския мироглед. Но фактът, че се споменават, е вече доказателство за важността им, защото и чрез тези обреди оцелява българската идентичност. Следователно в епохата на Предвъзраждането досегът до божественото се преживява вече като радост, а не като блаженство. Успоредно с това в книжнината присъстват и сведения за веселието на народните празници, които точно отразяват синкретичното народнорелигиозно християнско съзнание на българите.¹⁷

¹⁶ Иванова-Мирчева, Д. (ed.): Старобългарски речник. Т. I. София: Издателство „Валентин Траянов“, 1999, s. 797.

¹⁷ Стойнев, А.: Българска митология. Енциклопедичен речник. София: 7М + Логис, 1994. 398 с.

5. Представата за щастие в съвременния български език

В съвременния български език *блаженство* се определя като ‘безгранично щастие, пълно задоволство, удовлетворение, наслада’.¹⁸ Употребява се в контексти, които описват силни положителни емоции: *Нейната радост ясно личи по грейналото и лице и по нейните светнали големи очи, които изпод дългите клепки излъчват зари от блаженство и щастие.* Т. Влайков; *Болките бяха стихнали, но не беше дошла след тях оная сладка радост, която прозвучава в първия плач на рожбата, която изпълва с блаженство умореното сърце.* Д. Талев; *Очите на всекиго гледат нагоре и напред, към успех и сполука, към радост и блаженство.* А. Цанов. Религиозният пласт в семантиката на лексемата е силно ограничен. Интересно е, че макар и рядко, *блаженство* може да се открие в диалектни записи, свързани с християнски теми: *На небето тия имат вечну блаженству.* Банатски говор.

В съвременния ни език не е съхранено и значението на *лик* – ‘ликуване, веселие’. Следва от тази семантика откриваме в единични употреби във възрожденската литература, където *лик* означава ‘хоро, танц’ и може да се изведе от ‘веселба’ като един от типичните признаци на празнуването: *Цялата дружина съставлява една верига или един танец (хоро, лик).* К. Шапкарев.

Днес щастieto се осмисля като: 1. Пълно задоволство, удовлетвореност от голям успех, сполука в живота. *Страна любима, идат дни на радост, / на мирен труд и щастие в труда.* Вес. Георгиев. *Той се просълзи от щастие.* 2. Сполука, успех. *Щастieto му проработи.* Елин Пелин. *Бащината рибарска лодка не можеше да изхрани двама рибари и синът трябваше да дири щастieto си другаде.* Д. Добревски. *Пожела му щастие в живота.*¹⁹ По-детайлният семантичен анализ може да отдели няколко признака в съдържанието на съвременния концепт **щастие**: 1. Преживяване на удовлетвореност и радост от осъществяване на някакво желание, идеал, стремеж (синоними: радост, удоволствие, сполука). 2. Усещане за пълнота и сигурност от добър живот на Аза и близките му (синоними: добруване, благополучие). 3. Преживяване на положителни емоции от добро, благоприятно стечение на обстоятелствата (синоними: сполука; късмет). 4. състояние на изключителна радост и интензивни положителни чувства (синоними: блаженство, еуфория, екстаз). Тези семи са универсални, присъстват в реализациите на концепта и в други славянски езици. В своето проучване Воркачев стига до извода, че щастieto може да се определи като положително емоционално състояние на субекта, предизвикано от положителната оценка на собствената съдба. Необходими и достатъчни за отделянето на понятието за щастие от радост, доволство, удовлетворение, от една страна, и сполука, късмет, благоприятен случай, от друга, е единството между разнородните положителни емоции, които покрива щастieto, и акта на оценката.²⁰

Много ясно присъства семата ‘самооценка на емоцията като свръхположителна’ в семантиката на съвременните репрезентанти на концепта **щастие** – *кеф* и *рахат*. Турцизмите навлизат в българския език постепенно поради факта, че българската държава пет века е завоювана от Османската империя. За първи път в книжовния език турски заемки са регистрирани в езика на новобългарските дамаскини. И въпреки изказаните мнения на някои учени за „масовото им присъствие“ детайлното проучване на В. Мичева на пет

¹⁸ РБЕ: Речник на българския език. Т. 1, София: Издателство на БАН, 1977, с. 620.

¹⁹ РБЕ: <https://ibl.bas.bg/rbe/>

²⁰ Воркачев, С.: Концепт счастья, с. d., с. 47-58.

дамаскина доказва, че те са 2% от употребените думи и са свързани преди всичко с военната и държавно–административна област, както и с някои занаяти.²¹ За турцизмите във възрожденската и следосвободенската българска литература са натрупани вече доста научни публикации, сред които ще изтъкнем сравнително новото и изключително професионално проучване на М. Стаменов, то обхваща най-важните проблеми за произхода, разпространението и съдбата на турцизмите в българския език.²² В него са изнесени факти за употребата на турски заемки в романа „Под игото“ на Иван Вазов. По данни на Гранес те са 380 от общо 116 000 или 126 896 словоформи, в проценти те заемат нищожен дял от 0,3 или 0,2%.²³ Следователно нито през 17., нито през 19. и началото на 20. век турцизмите променят облика на българския книжовен език.

Лексемите *рахат* и *кеф* не са засвидетелствани в езика на новобългарските дамаскини от 17. в., а се откриват в събраните и публикувани от П. Р. Славейков през 19. в. пословици, например: *По-добре да ядеш сух хляб с рахат, а не много гозби с кахър; Докле дойде кефът на чорбаджията, на сиромаша душата излиза*. Следователно те са заети по-рано в говоримия български език от турски, но по произход са арабски.²⁴

Лексемата *рахат* в турския език означава ‘спокойствие, мир, покой’.²⁵ Тя запазва семантиката на етимона и в българския език, като в три речника в тълкуването се допълва и *блаженство*.²⁶ Ще приведем лексикографската дефиниция от Речника на българския език: Спокойствие, безгрижие, блаженство; рахатлък. – *Осемдесет години теглих и страдах като куче, та сега ли рахат ще видя?* Елин Пелин; *Какво им е дотрябвало да си развалят рахата?* В. Мутафчиева; *Божичко, дай на това чедо някой добър късмет, та и то да види рахат и добруване*. Т. Влайков.²⁷ В повечето контексти, извлечени и от Българския национален корпус, става дума за спокоен живот, добруване, тоест за част от семантиката на щастието, разбирано като добра съдба. Семата ‘блаженство, висша наслада’ се открива рядко, при това в разговорния стил, и се свързва не с духовна извисеност, както е в християнската парадигма, а с изживяването на ежедневни радости от различен характер. Например: *Голям рахат да си лежиш под сянката на чадъра, кеф ти казвам!*

В българския език от корена *рахат*- се образуват няколко сродни думи: *рахатец*, *рахатлък*, *рахатлия*, *рахатуване*, *рахатувам*, *рахатясвам* със средствата на афиксалната деривация с помощта на суфикси от домашен и чужд произход. Умалителното съществително *рахатец* е употребено в ироничен контекст от Иван Вазов: *Дай им рахатец, женица, къщица и благоразумие!*, като вербализира представата за щастие на критикуваните от Вазов егоистични и примиряващи се българци, лишени от по-високи идеали. Лексемата *рахат* се открива и в много диалекти: Банат, Видинско, Плевенско, Софийско, Ихтиманско, Хасковско, Странджа, Родопи и др.

В съвременния език, най-вече в публицистиката, *рахат* и *рахатлък* се свързват с проявите на определени партии, които се стремят към спокойствие и охолство и са готови на всякакви компромиси и нечестни ходове в името на тази цел. Например: *От ДПС не пожелаха да развалят ефекта от новината, пък и коалиционния рахат, и бързо забравиха*

²¹ Мичева, В.: Турцизмите в езика на новобългарските дамаскини. In: Известия на ИБЕ, 2017, 30, s. 74-108.

²² Стаменов, М.: Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура. София: Изток–Запад, 2011. 870 с.

²³ Стаменов, М.: Съдбата на турцизмите в българския език..., с. d., с. 267.

²⁴ БЕР: Български етимологичен речник. Т. 6, 2002, с. 191; т. 2, 1979, с. 346. София: Издателство на БАН.

²⁵ Стаменов, М.: Съдбата на турцизмите в българския език..., с. d., с. 540.

²⁶ Стаменов, М.: Съдбата на турцизмите в българския език..., с. d., с. 540.

²⁷ Речник на българския език. Т. 15. София: Издателство на БАН, 2015, с. 1014.

първоначалния си скептицизъм. Банкер 2001; Избирателите на ДПС пък чува за обръча от фирми, за който Сокола откровено си призна. Но не разбраха дали „топлата връзка“ с бизнеса е за техния рахат или, както излиза, за кефа на лидерите на ДПС. Банкер 2005; Само че същото движение развали моя рахатлък и едва не ме захвърли кой знае къде... Димитър Кирков 2006.²⁸

Лексемата *кеф* в турския език има развита семантична структура, която включва: 1. Здраве, благоразположение; 2. Наслада, блаженство, удоволствие; 3. Опиянение, замаяване; 4. Каприз, произвол.²⁹ В българския език се реализират само частично първото и изцяло второто значение. Ще приведем част от речниковата статия в Речника на българския език: 1. Добро, весело настроение. — *Какво сте се начумерили, войводата ли ви развали кефа?* — подметна тя и се усмихна. *Тези думи поразпуснаха Дамян. Т. Монов; Кога си сръбне повечко винце или ракийца, тогава му дохождаше кефа, тогава са той развеселяваше, бия и пропяваше.* Ил. Блъсков. 2. Удоволствие, наслада. — *Да пием без философия, просто за кеф – отвърна тя и чукна звънко чашата си в неговата.* К. Кръстев; *Младите имаха навика, като привършат дневната си работа, да изпушат по една цигара с кеф.* Д. Спространов; *Ала зле ли е и на тоя свят да поживееш с кеф? Без кеф нито доброто, нито злото имат лезет.* Ем. Станев.³⁰ В българския език съществува словообразователно гнездо от корена *кеф*: *кефец, кефче, кефчец, кефлия, кефва ми, кефи ме, кефя се*, като част от думите са неологизми и още не са лексикографирани. Трябва да добавим и данните от АБДР – варианти на лексемата *кеф* се употребяват в диалектите по цялата българска езикова територия: Врачанско, Горнооряховско, Шуменско, Добруджа, Монтанско, Плевенско, Ловешко, Великотърновско, Пазарджишко, Старозагорско, Родопи, Софийско, Брезнишко, Самоковско, Кюстендилско, Ихтиманско, Благоевградско, Велешко, Прилепско. Например: *Вино да си пият, кефа да си прават.* Народна песен; *Со кеф работа работим.* Костурско. Тези езикови факти доказват присъствието на *кеф* като вербализация на концепта *щастие* днес.

Семантичният анализ на контексти с лексемата *кеф* мотивира осмислянето на кефа като положително преживяване от различни телесни удоволствия – употреба на алкохол, цигари, добро ядене, секс. В това отношение образец за кефа си остава класическата философия на Бай Ганьо, сполучливо представена от културолога проф. Ивайло Дичев: *Кефът, това е удоволстването на нецивилизованото балканско тяло, което яде, почти се, пръхти, има сексуални влечения и пр. Когато бай Ганю възкликне „Кеф, майка му стара!“, телесното е възтържествувало.* Ивайло Дичев 2002. Кефът като задоволяване на телесните потребности и веселба, тоест като друг проект за щастието на съвременния българин, се открива в поредица примери от модерната художествена литература и публицистика. Например: *Когато е на кеф, Главния събира свита от веселяци на шезлонгите и привиква любимите си певци. Свилят му македонски песни на ушенце. Към бандата летят табели с текили, маргарити и дайкирита.* Надя Чолакова 2007; *Туй място според мен е най-доброто, защото оттам неговата милост гледа как народа яде, пие и се весели, а нали такова е било неговото учение — народа да живее във веселие и кеф!* А. Гуляшки 1981; *Тя си умиралше от кеф, че в тоя там хамбар, дете отивам, съквартирантите бяха само мъже, и навярно си представяше как в тоя хамбар за дърти пръчове ще почна да тъгувам по*

²⁸ Примерите от съвременни източници са извлечени от Българския национален корпус: <https://dcl.bas.bg/bulnc/>.

²⁹ Стаменов, М.: Съдбата на турцизмите в българския език..., с. д., с. 550.

³⁰ Речник на българския език. Т. 7. София: Издателство на БАН, 1993, с. 377.

нея и да се измъчвам в еротични сънища. Б. Райнов 1989; Доця му се да запали цигара, но тайната позиция не позволяваше. Не си струваше да се издаде за един дребен кеф, след като цяла седмица ги дебна и не ги беше изпуснал от погледа си. Дончо Цончев 1989; За две манджи: кеф ти блажно и постно. В. Петров 2001.

Кефът в българската концептосфера обаче може да се съотнася и с духовни радости от добра реализация на човека, от работа, която не е само лека, но е и престижна. Такъв е кефът на чичо Денчо в разказа „Меракът на чичо Денчо“ от Михалаки Георгиев. Той мечтае да размахва палката на диригента и преживява осъществяването на тази мечта като огромен кеф, сравним само с упойващата сила на корените на омана: *Що ми е кмет, кога има друго и по-лесно, па и по-харно!... Мислите на чичо Денчо взеха да се разтакат, както що се разтакат белите паужини есенно време на хубав ден. Той прекара през ума си всичко, що беше видел тези няколко дни в столицата, и като се сетеше за едно нещо, що му беше баш по кеф на сърцето, а той усети, че му става нещо така харно, харно, като кога се накади с оман. Кефът на един социалистически управител в описанието на Марко Семов може да се изтъква като удовлетворение от изпълнен професионален дълг, но в условия на борба и огромни усилия, които увеличават чувството за интензивност на кефа: *Добър, бих казал, интелигентен председател имаше това АПК... А в най-голям кеф изпадна, когато ни заведе в склада за резервни части. Да ви кажа, склад ми се вижда малка, хилава думичка. Не в склад, а в хангар за готова продукция на три големи завода ни въведе човекът. – От пиле мляко имаме – рече той, – и превъртя палци. – Що връзки съм изръшкар, що подкупи съм дал, колко агне е заклано, докато ги събера тия колянови валове, тия предни и задни мостове, тия лагери и бутала.* Марко Семов 1999.*

Кефът в съвременната българска култура обединява телесни и духовни удоволствия. Глаголите *кефя се* и *кефи ме* се употребяват в разговорния стил в контексти, свързани с изкуство, природа и под.: *Кефя се на музиката; Кефят ме филми с по-такъв сюжет; Кефят ме тия гледки; Кефете се на слънчицето!* Обобщено тази нагласа за кефа като изключително всеобхватно преживяване за щастие с много силна самооценка на положителните емоции е характерна за българския дискурс днес. Накратко тя е изразена в думите на Ем. Станев: *Без кеф нито доброто, нито злото имат лезет.* Арабската дума *лезет*, заета от турски, със значение ‘вкус, сладост’ като че ли придава завършеност на балканската идея за всеобхватността на кефа – той обхваща и доброто, и злото, може да се осъществява и с положителна, и с отрицателна аксиологична оценка.

Философията на кефа днес личи и във фразеологизмите, образувани с лексемите *рахат* и *кеф*:

Гледай си рахата. Не се тревожи, не се безпокой за нищо.

Гледам си рахата. Живея спокойно, безгрижно, с удоволствие.

Гледай си кефа; Глей си кефа. Не се тревожи, не се безпокой.

Скършва ми се (счупва ми се) кефа; Бяга ми кефа. Става ми неприятно от нещо, разваля ми се настроението.

Скършвам кефа на някого. Развалям доброто настроение на някого.

Ходя по кефа на някого. Угаждам на някого, изпълнявам прищевките му.

Основните семи в семантиката на фразеологичните единици са: ‘спокойствие’, ‘безгрижие’, ‘липса на тревоги’, ‘добро настроение’, ‘удоволствие’, тоест целият семантичен спектър от ежедневните малки частици щастие, които осигуряват нормалното съществуване на човека.

6. Заключение

В българския език и култура щастието се осмисля като много важен елемент от ежедневието и празничния бит на хората. И в ежедневието, и в празничните ритуали се преживяват положителни емоции, които трябва да създадат у хората увереност в доброто, удовлетворение от общуването с другите и с Бога, надежда за бъдещето.

Езиковият материал показва, че в българския език архаичният пласт в осмислянето на щастието се пази в две основни названия – *щастие* и *среща*, които имат общославянска употреба и са свързани с добрата участ, с намесата на съдбата под формата на добра среща или добра орисница. Лексемите *добро* и *благо* също пазят архаични семи: ‘материално богатство’ и ‘добруване, хубав живот’, които съответстват на древни нагласи за най-важните ценности в живота на човека.

В средновековните преводни и оригинални български съчинения щастието се преживява изцяло в рамките на християнската култура като *блаженство* и *ликуване* от общуването с Бога, от приближаването до вечния живот в рая.

През 17. в. в езика на новобългарските дамаскини езиковите вербализации на концепта *щастие*, който запазва своята същност и се осъществява предимно в сферата на сакралното, се приближават до говоримия език – лексемите *блаженство* и *лик* не са засвидетелствани, присъстват *радост*, *веселие*, *духовна радост*, *духовно веселие*.

В съвременния български език най-голямата трансформация в представите за щастие е съотнасянето на блаженството не с Бога, а с малките човешки радости, вербализирани от турцизмите с арабски произход *рахат* и *кеф*. В повечето контексти с двете лексеми става дума за спокоен живот, добруване, за преживяване на телесни и духовни радости, тоест за част от семантиката на щастието, разбирано като добра съдба, късмет, благополучие. Семата ‘блаженство, висша наслада’ се открива рядко, при това в разговорния стил, и се свързва не с духовна извисеност, както е в християнската парадигма, а с изживяването на ежедневни радости от различен характер.

Кеф и *рахат* в най-новата българска публицистика имат и отрицателни конотации – като: ‘облага за сметка на други хора’, ‘нисши страсти’, ‘задоволяване на егоистични желания’. Точно в такъв критичен и ироничен смисъл употребява Ив. Вазов деминативите *рахатец*, *кефче* и *кефчец*. Очевидно съвременните автори продължават утвърдена в българската книжна традиция.

В кефа и рахата се съчетават ориенталските представи за щастието и новите балкански идеали за спокоен, безгрижен, изпълнен с удоволствия живот в днешния забързан, несигурен и антагонистичен свят. Неслучайно и двете лексеми – *рахат* и *кеф*, са заети освен в българския и в гръцки, румънски, албански, арумънски, сръбски и хърватски. Тяхното семантично съдържание отговаря на променящите се реализации на щастието в езиковата картина на балканските народи от времето на османското потисничество до днес.

Съкращения:

Е – Енински апостол, *З* – Зографско евангелие, *М* – Маринско евангелие, *С* – Супрасълски сборник, *СЕ* – Синайски евхологий, *СП* – Синайски псалтир, *Тих* – Тихонравов дамаскин.

Od radosti k šťastiu: premeny šťastia v bulharskom jazyku a kultúre

Kalina Mičeva-Pejčeva

Cieľom štúdie je analyzovať koncept šťastia z hľadiska jeho sémantického obsahu a verbálnej realizácie. Lingvistická analýza sa spája s lexikálno-sémantickým prístupom a svojím obsahom zapadá do moderných smerov diachrónej lingvokulturológie a axiológie. Predstavujú sa v nej transformácie termínu šťastie od archaického obdobia cez kresťanskú kultúru až po súčasnosť. Šťastie je základnou kategóriou etiky. V modernej západnej civilizácii sa jeho dosiahnutie prezentuje ako zmysel života jednotlivca. Každá kultúra však dáva tomuto pojmu svoj vlastný, odlišný význam. V tejto štúdii sa sleduje pojem „šťastie“ zakódovaný v bulharských lexémach a jeho zmeny v histórii Bulharov.

